

Лук'яненко О.В. «Ліві» політичні партії на Полтавщині: 1991-2006 рр. / Олександр Вікторович Лук'яненко // Полтавський регіон на пульсі держави. – №2. – липень-вересень 2007. – С. 109-114.

Лук'яненко Олександр Вікторович,
Полтавський ДПУ імені В.Г. Короленка

«ЛІВІ» ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ НА ПОЛТАВЩИНІ: 1991 – 2006 рр.

Розвиток інститутів громадянського суспільства на теренах незалежної України, безперечно, веде до активізації політично свідомої частини населення нашої держави. Особливо це стає помітним напередодні чергових виборів – чи то президентських, чи то парламентських.

Розгляд діяльності партій на загальнодержавному рівні вже давно став актуальним для багатьох інститутів (Інституту посткомуністичного суспільства, Інституту політики, центрів соціологічних досліджень тощо). Разом із тим в Україні спостерігається посилення активності територіальних громад, зростання ролі органів місцевого самоврядування, своєрідною відповіддю на що є спроби влади здійснити адміністративно-територіальну реформу. Громадяни певних територіальних одиниць, утворюючи громадські організації, обласні, районні, міські осередки партій проявляють неабияку політичну активність та бажання відігравати роль в управлінні державою.

Багатопартійність є необхідним явищем у розвитку кожного демократичного суспільства. Вона дозволяє усувати монополію однієї партії на владу в державі. Завдяки ній широким народним масам пропонується альтернативний варіант бачення майбутнього стану речей у суспільстві та країні. Слід зазначити, що багатопартійність не є чимось легко створюваним. Вона є результатом довготривалого розвитку політичної системи держави.

До проголошення незалежності України, основною метою політичних рухів було створення опозиції прокомуністичним силам та здобуття державної незалежності. До грудня 1991 року в Україні існувало дванадцять офіційно зареєстрованих партій, з них одинадцять були одностайними в боротьбі «за суверенітет», «демократію», «ринок», «плюралізм» та проти комуністичної ідеології» [1, 138].

Кількість партій, що виникають перед кожними наступними виборами (1994, 1998, 2002, 2006, 2007 років) є надмірною у порівнянні з існуванням ряду ліній політичних розмежувань (центр – праві – ліві – крайні – та проміжні ланки). Це, безперечно, впливає на якість формування адекватної політичної свідомості виборців країни в цілому, не кажучи вже про легкість побудови цілісної картини політичного життя населенням кожного окремого регіону. На нашу думку, саме дослідження еволюції виборчих уподобань регіонального електорату має виконати завдання подолання труднощів у процесі поінформованості громадян-виборців щодо програм учасників виборчого процесу та їхньої реальної ролі у суспільному житті краю.

Політичні вподобання мешканців Полтавського регіону, які виявляються за результатами чергових виборів, чітко вказували на домінування на території області **лівих ідей**.

Так під час виборів до Верховної Ради 1998 року беззаперечними лідерами перегонів виявились Комуністична партія України та виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!», які набрали відповідно 23,74% та 21,30% голосів виборців Полтавської області. [2]

Парламентські вибори 2002 року показали, що ідеологічний чинник у виборі тієї чи іншої політичної сили суттєво поступається соціальним пріоритетам жителів Полтавщини, які володіють правом голосу. Це виявилось у тому, що поряд із Соціалістичною партією України, яка набрала 22,05%, великою підтримкою населення стала користуватися політична сила не-лівого спрямування – виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна». Він зайняв друге місце, отримавши 20,46% голосів підтримки полтавців та жителів області, відсунувши на третє місце колишнього лідера – Комуністичну партію України (17,69%) [3].

Під час визначення політичних уподобань населення області, ваги політичних партій та їх ідей на Полтавщині не можна не звернутися до аналізу результатів Президентських виборів. Хоча й треба зазначити, що часом рейтинг лідера партії не співпадає з реальним рівнем підтримки громадянами політичної

сили, яку той представляє. Вибори глави держави 1999 року не надто відрізнялися від парламентських 1998 року за політичною прихильністю полтавців: обидва кандидати, яких Полтавська область підтримувала у двох турах виборів, були представниками лівих сил: Олександр Мороз (СПУ, перший тур) та Петро Симоненко (КПУ, другий тур). Вибори ж 2004 року, кульмінацією яких стала «Помаранчева революція», також можна із великою впевненістю назвати наслідком зміни вподобань мешканців Полтавщини, яка почала намічатися вже на парламентських виборах 2002 року. Представники партій лівого спрямування Олександр Мороз та Петро Симоненко зайняли третє та четверте місце в рейтингові. Натомість лідирували Віктор Ющенко (43,64%) та Віктор Янукович (25,95%).

Перший після виборів Президента України рік виявився врожайним на виникнення нових політичних сил. Із січня 2005 року на Полтавщині було засновано 27 обласних осередків нових партій (як то ПОО Партії «Держава», ПОО партії «Свобода», ПОО партії «Совість України», ПОО української партії «Зелена планета» тощо). [4; 5] Згідно з офіційними даними Полтавського обласного управління юстиції, на Полтавщині станом на 31 грудня 2005 року кількість обласних осередків політичних партій зросла за рік з 87 до 114.

Одночасно із збільшенням кількості партій розвивається і партійна мережа певних політичних сил на території Полтавщини. Зростає кількість зареєстрованих осередків партій в містах та районах області. На сьогодні чотирнадцять обласних партійних організацій звітують про діяльність чисельних первинних осередків не тільки в районах та містах, а й у сільських населених пунктах. На кінець 2005 року за кількістю осередків в районах та містах області найчисельнішими виявилися (по 30 місцевих осередків політичних партій): Всеукраїнське Об'єднання «Батьківщина», Всеукраїнське політичне об'єднання «Жінки за майбутнє», Комуністична партія України, Народно-демократична партія, Партія «Відродження», Партія «Демократичний Союз», Партія Промисловців і Підприємців України, Партія регіонів, Політична партія «Громадський контроль», Соціал-демократична партія України та Соціалістична партія України [6].

Політична активність, а разом з нею і політична культура мешканців Полтавщини зростають майже тими ж темпами, що й чисельність партійних осередків на теренах області. Так у 2000 році загальна кількість членів політичних утворень, зареєстрованих на Полтавщині, складала близько 33 тисяч осіб. Цей показник зріс до 100 тисяч у 2004 році. Зараз, за даними офіційного Інтернет-сайту Полтавської обласної державної організації, в області налічується близько 170 тисяч членів усіх партій. Це складає 13% від загальної кількості виборців Полтавського краю.

Найчисельніші партійні осередки до 2004 року мали такі партії, як Аграрна партія України (близько 25 тисяч членів), Партія регіонів (8,5 тисяч), Соціалістична партія України (8 тисяч), Соціал-Демократична партія України (об'єднана) (7 тисяч), Демократичний союз (7 тисяч), Комуністична партія України (4,5 тисяч членів), Батьківщина (близько 3 тисяч), «Трудова Україна» (2 тисячі членів партії) та Партія промисловців та підприємців України (до 2 тисяч чоловік). На кінець 2005 року найчисельнішими партійними організаціями на Полтавщині, за даними керівників осередків партій, були Народна партія, партія «Відродження», Партія Регіонів, СДПУ (о), «Жінки за майбутнє», ВО «Батьківщина», СПУ та Народний Рух України [2; 3].

В останні роки ХХ століття в області залишалась поступальна незначна представленість членів політичних партій у місцевих органах влади. Переважна більшість депутатів місцевих рад Полтавщини були зареєстровані як позапартійні. На підтримку цього свідчить факт, що з 10 007 депутатів, обраних до місцевих рад, тільки 1858 пов'язували себе із тими чи іншими політичними силами (18,56%). У 2002 році вже помітне зростання впливу політичних партій за підсумками виборів до місцевих рад. Так, з 9 799 депутатів місцевих рад всіх рівнів в Полтавській області на час виборів 2 412 чоловік були висунені політичними партіями (24,6%).

Але назвати точної кількості членів тієї чи іншої партії не видається можливим хоча б через те, що на Полтавщині за останні роки безперервно продовжується процес, який активісти Всеукраїнської громадської організації «ПОРА!» охрестили акцією «Фарбований лис», під час якого прихильники В.Ф.

Януковича на Президентських виборах 2004 року полишають партії, з якими їх до цього асоціювали виборці і вливаються в лави інших політичних сил, які були учасниками «помаранчевої революції».

Враховуючи стрімке зростання впливу політичних партій на місцях та наближення запровадження в життя конституційних змін, обласна державна адміністрація зробила кроки для налагодження співробітництва між державними органами влади та політичними силами області. Саме тому при колишньому голові Полтавської ОДА Степанові Бульбі 8 квітня 2005 року було створено Громадську колегію. До цього дорадчо-консультативного органу увійшли представники всіх партійних та громадських організацій області. Мета діяльності ради – *«залучення громадськості до підготовки та прийняття виконавчою владою регіону важливих суспільно-політичних рішень»* [7].

Організатори Громадської ради вбачають в ній інструмент втілення у життя права громадян на управління державою, записаного в Конституції України. Розвиток відносин між партіями та органами державної влади призвів також до проведення круглих столів, на яких представники керівництва області зустрічаються з місцевим політикумом для обговорення питань з організації соціальної сфери, медицини, освіти, виробництва тощо. А всі вони мають свій власний погляд на розвиток держави та Полтавського регіону, про що свідчать їх програмні заяви та діяльність, направлена на здобуття авторитету серед виборців області.

Звернемося до стислого огляду діяльності творців політичної погоди, які ілюструють співвіднесення загальноукраїнської тенденції розвитку електоральних уподобань та специфіки відносин у системі партія-виборець на теренах Полтавщини.

Соціалістична партія України. Після розпаду Союзу РСР Комуністична партія була заборонена як одна із складових колишнього тоталітарного режиму. Але вже у вересні 1991 року починаються засідання ініціативних груп, що призвели до створення Соціалістичної партії України 26 жовтня 1991 року. Із гаслом «За соціалізм, демократію, прогрес!» партія знайшла підтримку багатьох виборців. Процес створення обласних партійних організацій завершився вже у

1991-1993 роках, що дозволило Соціалістичній партії активно брати участь у виборах депутатів усіх рівнів. Із 1995 року партія переходить в опозицію до президентської влади Леоніда Кучми. Як зазначає голова Полтавської обласної партійної організації СПУ Степан Бульба, *«весь період свого існування СПУ перебувала в опозиції, відчувши на собі усі «особливості минулого режиму», при цьому партія зберегла імідж чесної, послідовної і стабільної сили»* [8].

Полтавська обласна організація Соціалістичної партії України була зареєстрована 1 грудня 1993 року. На цей час головою обласного осередку партії є Бульба Степан Степанович, народний депутат України. Опозиційність соціалістів, вочевидь, знайшла підтримку серед населення Полтавщини, якій соціалістичні ідеї притаманні протягом тривалого періоду культурно-історичного розвитку. Тому спільний блок СПУ з СелПУ – Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!», створений для участі у виборах до Верховної Ради України 1998 року, здобувши 8,55% голосів виборців в загальнодержавному виборчому окрузі, знайшов велику підтримку мешканців Полтавщини – 21, 3%. Не меншою підтримкою населення Полтавської області скористалися соціалісти й на виборах до парламенту в 2002 році. Цього разу в загальнодержавному плані популярність партії зменшилась і вона змушена була поступитися блоку «Наша Україна», КПУ, блоку «За єдину Україну» та блоку Юлії Тимошенко і зайняла лише п'яте місце у спискові партій, що змогли подолати потрібний чотирьохвідсотковий бар'єр, набравши 6,87% голосів виборців України. Але кращі результати Соціалістична партія мала на Полтавщині – 22,05% голосів виборців, що вивело її на перше місце по області серед інших партій і блоків.

Після того, як на Президентських виборах 2004 року переміг В.А. Ющенко, соціалісти, як партія, що підтримувала Ющенка як кандидата, приходять до влади в державі. Тому Полтавщина, як один з регіонів, де СПУ мав найбільшу підтримку, 4 лютого 2005 року отримала губернатором члена соціалістичної партії, голову полтавської обласної організації СПУ Степана Степановича Бульбу.

Станом на лютий 2006 року область продемонструвала високі показники зростанні кількості робочих місць, надходження коштів до місцевих та

державного бюджетів тощо. Політика господарювання соціалістів дає показові плоди, з приводу чого голова Полтавської обласної державної організації Бульба С.С., зауважував: «Ми, соціалісти, доводимо ділом, що чесна влада – це краще життя для кожного!» [9].

За даними обласного управління юстиції, СПУ входить до числа лідерів за кількістю первинних осередків по області: за рік з 2004 по 2005 їх кількість із 413 зросла до 714. Численні районні, міські, сільські та селищні осередки звітують про свою роботу не тільки в офіційних документах, а через сторінки друкованого органу ПОО СПУ – газети «Трудова Полтавщина». [10; 11]. Але зріст чисельності партійних членів соцпартії області пов'язаний не тільки з ідейними переконаннями громадян та їх задоволенням політикою, яку проводить СПУ на Полтавщині. Ряди партійних осередків СПУ почали поповнюватись й за рахунок колишніх прибічників В. Ф. Януковича, які стали перебігати «з табору в табір» зокрема в Кременчуцькому та Комсомольському районах.

Соціал-Демократична партія України (об'єднана). Крах на початку 1990-х моделі майбутнього, яку пропонувала комуністична ідеологія, призвів до відродження ідей лібералізму на пострадянському просторі не менше, ніж в Західній Європі. Подібне могло трапитись через схожість програм соціал-демократів з комуністичною традицією (особливо зважаючи на те, що впродовж історії економічна і політична тематика комуністів та соціал-демократів була одна й та ж). *«У публіцистичних і почасти наукових дискусіях ... часто було поширене помилкове рівняння: комунізм = соціалізм = соціал-демократія»* [12, 109].

Ця партія вважає себе правонаступницею українських соціал-демократичних партій, що були членами Соцінтрену до 1976 року – УСДРП, УСДП, УСРП та УСП. Її засновником можна вважати Василя Васильовича Онопенка. Разом зі своїми прихильниками він втілює в життя задум заснування єдиної соціал-демократичної сили через об'єднання великої різноманітності партій, що поділяли ідеї соціал-демократії. На початок 1990-х років українська соціал-демократія відзначалася істотним недоліком – своєю слабкістю. [16, 83]. Для підсилення її позицій в Полтаві, 30 квітня 1996 року відбувається перший З'їзд СДПУ (о). Під головуванням Онопенка В.В. партія підходить до виборів до Верховної Ради

України 1998 року. Але ідеологічні суперечки між лідерами партії зумовили вихід В.Онопенка з її лав.

І хоча загальна чисельність членів СДПУ (о) становить близько 380 тисяч чоловік, а парторганізації діють у всіх адміністративно-територіальних одиницях не України, на Полтавщині рівень підтримки громадянами ідей соціал-демократів під проводом Віктора Медведчука є невисоким [13].

Полтавська обласна організація Соціал-Демократичної партії України (об'єднаної) була зареєстрована 2 жовтня 1996 року. На цей час її очолює Бугрій Василь Васильович, директор акціонерного товариства «Бурат». Значною є кількість первинних осередків цієї партії в області. За рік – з 2004 до кінця 2005 року – їх кількість із 484 зросла до 511, що об'єднують близько семи тисяч членів партії по всій Полтавщині [9]. Полтавська обласна організація СДПУ (о) досить сильно активізувалася після виборів Президента 2004 року. Підтримуючи В. Януковича, партія опинилася в опозиції до обраного Президентом В. Ющенка. А тому всі сили спрямовує на акції та маніфестації, що покликані підняти рейтинг партії в області.

У своїх діях Полтавська ОО СДПУ (о) залучається підтримкою Партії регіонів та Комуністичної партії України. Особливу увагу полтавців есдеки привертають до проблеми вступу України в НАТО. Акції розпочалися ще з квітня 2005 року, коли під стінами облдержадміністрації, як раз в той час, коли відбувалося створення Громадської ради при Полтавській облдержадміністрації. [7] Близькість виборів 2006 року штовхнула есдеків до проведення масштабніших заходів. Так вже 19 листопада 2005 року збори громадян міст Кременчука та Лубен вирішили створити ініціативні групи для проведення референдуму за народною ініціативою з питань вступу нашої країни до військового блоку НАТО та входження держави до Єдиного економічного простору разом з Росією, Білоруссю та Казахстаном. З цією ж метою були створені ініціативні групи для збору підписів серед мешканців районів на підтримку акції.

Загалом, як вже зазначалося, мітинги членів СДПУ (о) носять характер протесту проти дій влади (як зразок, «Панахида по досягненням помаранчевої

революції» 22 листопада 2005 року чи акції на День студента з переліком невиконаних обіцянок чинної влади).

Українська Соціал-Демократична партія. УСДП – одна із довгого переліку партій, які притримуються позицій соціал-демократії в Україні. Віктор Медведчук зазначав, що *«наявність в державі кількох соціал-демократичних партій, партій та рухів, близьких за орієнтацією до ідей соціал-демократії, свідчить ... про зростаючий інтерес української громадськості до цього напрямку політичної думки»* [14, 38].

У випадку з УСДП з ним можна посперечатися. Партія виникла не через пожвавлення зацікавлення громадян нашої країни в нових ідеях. Причиною створення УСДП стали ідеологічні розбіжності всередині об'єднання українських соціал-демократів. Восени 1998 року напередодні виборів до Верховної Ради, в місті Києві одночасно в двох різних приміщеннях відбулися збори двох соціал-демократичних сил. Одні – на чолі з Віктором Володимировичем Медведчуком ухвалили постанову про виключення з партії СДПУ (о) її засновника та голову Онопенка В.В., інші – на чолі з Василем Онопенком – ухвалили статут нового політичного утворення – Української Соціал-Демократичної партії. УСДП чітко тримається на своїх ідеологічних засадах, звинувачуючи нову верхівку СДПУ (о) в експлуатації ідей соціал-демократії для лобіювання власних цілей.

Полтавська обласна організація УСДП була зареєстрована 21 липня 1999 року. Головою ПОО УСДП є Левцун Володимир Іванович, народний депутат України. Метою створення партійного осередку було визначено *«прискорення побудови вільного, демократичного, солідарного, економічно ефективного та екологічно безпечного суспільства на засадах свободи, демократії, соціальної справедливості і солідарності»* [15, 53].

На сьогодні УСДП має 24 районні та міські партійні організації, зареєстровані управлінням юстиції в Полтавській області. Кількість первинних осередків ПОО УСДП сягає п'ятисот.

Зараз УСДП увійшла до виборчого Блоку Юлії Тимошенко, тому дії партії по проведенню акцій чи інших кампаній злагоджені з діями обласного штабу БЮТ. На хвилях полтавського теле- та радіомовлення регулярно звучать звіти

Левцуна В. І. як депутата Верховної Ради та представника партії УСДП про виконану ним роботу, що має на меті краще, ніж акції, продемонструвати ідейність членів УСДП та виконану ними роботу з втілення своїх ідей в життя (напр. ТРК «Лтава», 13.02.06 – телезвернення, 14.02.06 – радіозвернення тощо).

Комуністична партія України. На кінець вересня 1991 року Комуністична партія України перебувала в глибокій кризі. Як і КПРС в цілому, вона продовжувала амбіційну політику монопольної організації, зберігаючи за собою статус центру командно-адміністративної системи управління. Але ситуація в Україні початку 1990-х років вже не сприяла розвитку цієї політичної сили. На арену виходять численні нові демократичні сили, основною метою яких було саме знищення колишньої безальтернативної партії.

Як зазначає В. Литвин, «КПРС такі не знайшла в собі сил відродитися як нова партія, вірна ідеалам демократії, свободи та справжнього гуманного соціалізму» [39, 80]. Саме тому вже 30 серпня 1991 року Президія Верховної Ради, виходячи з того, що «керівництво Компартії України своїми діями підтримало державний переворот» взагалі заборонило КПУ [17, 47]

Але партію було відроджено вже 5 жовтня 1993 року на чолі з Петром Симоненком. Полтавська обласна організація КПУ була заснована швидкими темпами вже через місяць – 9 листопада 1993 року. На цей час її очолює Масенко Олександр Миколайович. Друкованим органом ПОО КПУ є газета «Комуніст Полтавщини», що виходить з лютого 1996 року. Партія користувалася великим кредитом довіри мешканців Полтавщини. Так на виборах до парламенту в 1998 гасла комуністів «*Трудячим – радянську владу! Суспільству – соціалізм! Україні – добровільний союз рівноправних братніх народів*» [18, 45] знайшли підтримку в Полтавській області. КПУ вийшла на перше місце за кількістю отриманих голосів – 23,74%.

Президентські вибори 1999 року також завірили комуністів Полтавщини в їх непохитній підтримці населенням регіону – в другому турі виборів голова КПУ Петро Миколайович Симоненко в області випередив Леоніда Даниловича Кучму. Але рейтинг тих, хто закликає не вірити у «фальсифікацію історичної правди, перекрученню фактів про неіснуючий голодомор 1932-1933 року», стрімко почав

падати на парламентських виборах 2001 року та президентських виборах 2004 року [19]. Так за чотири роки (1998-2001 рр.) комуністи втратили майже 7 відсотків електорату, поступившись партіям не-лівого спрямування. Але це, хоч і позбавило їх першого місця по області, не змогло витіснити з п'ятірки лідерів – з 17,69% КПУ посіла третє місце. А на виборах Президента України, представник КП України П.Симоненко виявився четвертим, пропустивши вперед лише В.Ющенко, В.Януковича та О.Мороза.

За офіційними даними обласного управління юстиції, кількість осередків Комуністичної партії в області зменшилась, але це не завадило їй увійти до числа найбільш чисельних партій Полтавщини.

Як бачимо, з часу Декларації про незалежність до нещодавно, Полтавщина перебуває у сфері впливу «лівих» за своїм спрямуванням політичних ідей. Представники відповідних сил домінують у представницьких органах влади місцевого рівня, «соціалістичні» ідеї спрямовують рух народної думки та корегують на основі специфіки регіональної передвиборчої атмосфери загальнонаціональні результати виборів. Так саме «ліве» спрямування свідомості виборців в цілому та полтавчан зокрема, вирощених на традиціях соціал-демократії Драгоманова, відіграє значну роль у подальшому цілеспрямованому політичному ухилові «вліво» до цього цілком «правих» політичних титанів, як то Блок Юлії Тимошенко тощо. Вважаємо, що ґрунтовне дослідження становлення і діяльності регіональних осередків політичних партій та подальше оприлюднення отриманих даних зможе відіграти більшу роль у формуванні адекватної позиції електорату, аніж проведення соціологічних опитувань інформаційно-бідного населення регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Томенко М. Політична система та політичні партії // Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В. Полохало (керівник авт. колективу). – К.: Політична думка, 1995. – 368 с.
2. Офіційний сайт Полтавської ОДА <http://www.obladmin.poltava.ua/cgi-bin/oda/oda.pl?chain=7&lang=ukr>
3. <http://www.fri.org.ua/ua/ukraine/104/>

4. Інформація про наявність в Полтавській області структурних утворень політичних партій, зареєстрованих або легалізованих шляхом повідомлення станом на 30.12.04.–Статистичний звіт Полтавського обласного управління юстиції. <http://www.obladmin.poltava.ua>
5. Відомості про обласні, районні, міські організації політичних партій України – Полтавська область (міст обласного значення–5, сільських районів–25) станом на 30.12.04. – Статистичний звіт Полтавського обласного управління юстиції. <http://www.obladmin.poltava.ua>
6. Інформація про наявність в Полтавській області структурних утворень політичних партій, зареєстрованих або легалізованих шляхом повідомлення станом на 31.12.05. – Статистичний звіт Полтавського обласного управління юстиції. <http://www.obladmin.poltava.ua>
7. Створено громадську раду при облдержадміністрації // Вечірня Полтава. – 14.04.2005. – №15. – С. 2.
8. Васевич А., Безнос М. Золота троянда, малиновий стяг // Зоря Полтавщини. – 1.11.2005. – №169. – С. 2.
9. Збудуємо Європу в Україні! Соціалістична партія. – К.: ТОВ «Слайд-Груп». – 2006. – 4 с.
10. Кременчужани обговорили підсумки з'їзду / Трудова Полтавщина. – 23.12.2005. – №19. – С. 3.
11. Кобеляцькі соціалісти назвали найдостойніших // Трудова Полтавщина. – 3.02.2006. – №4. – С. 3
12. Майер Т. Трансформація соціал-демократії. Партія на шляху у ХХІ століття. – К.: Основні цінності, 2004. – 208 с.
13. Офіційна Інтернет-сторінка Полтавського обласного осередку СДПУ(о). <http://www.sdpuo.poltava.ua>
14. Медведчук В. Європейський вибір України – історичний шанс для української соціал-демократії // Віче. – 2000. – №2. – 160 с.
15. Українська Соціал-Демократична партія. Програма. Статут. – К., 2000. – 80
16. Премія на честь 100-річчя газети // Зоря Полтавщини. – 4.11.2005. – № 171-172. – С. 2

17. Гарань О. В. Від створення Руху до багатопартійності. – К.: Вид-во товариства «Знання України», 1992. – 48 с.
18. Комуністична партія України //Право вибору: політичні партії та виборчі блоки. Вибори до Верховної Ради України. К.: Заповіт, 1998. – 128 с.
19. Ложь, сколько ей лет и когда она умрёт? //Комуніст Полтавщини. – грудень 2005 р. – №22. – С. 3